

Engin EVNI

Mirzo Ulug'bek nomidagi

O'zbekiston Milliy universiteti

Itimoiy fanlar fakulteti mustaqil izlanuvchisi,

Toshkent turk maktabi direktori

E-mail: enginevni@gmail.com

G'ARBLASHUV DAVRIDA USMONLI TA'LIM TIZIMINING TARIHI VA BUGUNGI KUNI

Annotatsiya: Usbu maqolada Usmoniy davridagi ta'lim tizimining g'arblashmasi va Turkiyadagi ta'lim tarihi haqida qisqacha ma'lumotga ega olasiz. Aslida ilk tuzilish davrida islom olamidagi madrasa tizimidan katta ta'sir olgan O'rta asrlardagi Yevropa ta'lim tizimi G'arb sivilizatsiyasining dunyoviylashuvi, yangi ma'lumotlarning rivojlanishi kabi omillar bilan o'zgarish boshladi.

Kalit so'zlar: G'arblashuv, Usmoniy davri, Qoraxoniylar, Lola davri, Mahmud birinchi davri, Humbarachi, Salim2, Abdulhamit2, nizom, zulm davri, Ota turk.

Usmonli ta'lim tizimi G'arblashuv davrida ham maktab tuzilishini tashkil etish, ham ta'lim mazmuni jihatidan yangi tizim yaratishga harakat qildi.

Aslida ilk tuzilish davrida islom olamidagi madrasa tizimidan katta ta'sir olgan O'rta asrlardagi Yevropa ta'lim tizimi G'arb sivilizatsiyasining dunyoviylashuvi, yangi ma'lumotlarning rivojlanishi kabi omillar bilan o'zgarish boshladi. ilmiy fikrga asoslangan tizimlar, boshqaruv uslublarini demokratlashtirish va sanoat korxonalarining malakali kadrlarga doimiy talabi bo'lishni boshladi.

Usmonli g'arblashuvining boshlanishini Lola Davri (1718-1730) bilan boshlash to'g'ri bo'ladi. Bu davrda Yevropa davlatlariga elchilar yuborildi, savdo, madaniyat va san'at hayoti rivojlandi. Matbaa 1492-yilda yahudiylar, 1567-yili armanlar, 1627-yili yunonlar tomonidan qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, turklar faqat shu davrda (Lola davri), ya'ni 1727-yilda matbaa qurib kitob chop etish boshlagan. M Undan keyingi davr Mahmud I

davri (1730–1754) harbiy yangiliklar boshlangan davr bo‘lib, u odatda Tanzimot davrigacha davom etadi. Kont de Bonneval (Humbaracı Ahmet Poshshoo) va u asos solgan Humbarahachi Usmonli harbiy tizimidagi o‘zgarishlarning boshlanishi deb hisoblash mumkin. Mustafa III davrida (1757-1773) fransuz bo‘lgan Baron de Tott artilleriya va istehkom(qurilish) sohasiga ko‘plab yangiliklar kiritdi. Keyingi davrlarda Yevropadan mutaxassislar olib kelinib, g‘arb tipidagi zobitlar (harbiylar) tayyorlash maktablari tashkil etilganini ko‘rishimiz mumkin.

Salim II dan boshlab, 19-asrda g‘arbiylashtirish harakatlari yana harbiy sohada paydo bo‘ldi. Yevropadan mutaxassislar olib kelindi va yevropaliklar kabi faol harbiy qismlar tashkil etildi va tayyorlash boshlandi. Yangi qo‘shin tashkil etishga qaratilgan bu harakatlar madrasalar va Yanichar askarlarning qattiq qarshiligiga uchragach, 1826-yilda Mahmut II Yanicharlar korpusini yo‘pti. Undan so‘ngra, "majburiy madaniy o‘zgarishlar" deb nomlangan yangiliklar davri boshlandi.

Harbiy ta‘lim sohasidagi tadqiqotlar to‘liq bir tizimga solindi va 1839 yilda boshlanadigan fuqarolik hayotini modernizatsiya qilish asoslari yaratildi. Shu bilan birga, ta‘lim sohasiga eng muvaffaqiyatli o‘zgarishlar kiritildi. Yangi tashkil etilgan davlat byurokrtiyasini boshqarish uchun ko‘plab maktablar ochildi. 1869 yilda e‘lon qilingan "Umumiy ta‘lim to‘g‘risidagi Nizom" bilan ta‘lim butunlay G‘arb modelidagi tizimga o‘tkazildi. Bir tomondan harbiy sohada G‘arb tipidaga o‘tish davom etarkan, ikkinchi tomondan huquq, san‘at va adabiyot sohalarida Yevropa madaniyatlari yo‘nalishiga asoslangan yangilanishlar boshlandi.

Ba‘zilarga ko‘ra “zulm davri” sifatida tasvirlangan Abdulhamit II davrida ham G‘arb modelidagi ta‘lim muassasalarining tarqalishi va rivojlanishi davom etdi. 20-asrda ta‘lim sohasida g‘arblashuv davom etar ekan, yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda va yangi modeldagi siyosatlar ishlab chiqishda o‘z dunyo qarashi va fikriga ega insonlar yetishib chiqq boshladi²⁵.

²⁵ Ergün, M., Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletlerarası Kongresi İstanbul, 12-15 Nisan 1999.

Turkiya ta'lim tizimi – Turkiya Respublikasi Konstitutsiyasi, Ta'lim va kadrlar tayyorlashni tartibga soluvchi qonunlar, Hukumat dasturlari, Rivojlanish strategiyalari, Milliy ta'lim kengashlari va Milliy dasturlar asosida tashkil etilgan.

Bularga asosan ta'lim tamoyillari etib quyidagilar belgilangan:

Bularga asosan ta'lim tamoyillari etib quyidagilar belgilangan:

Ta'lim milliy bo'ladi,

Ta'lim respublikachi bo'ladi, ta'lim dunyoviylikka asoslanadi,

Ta'lim ilmiy asoslarga asoslanadi va ta'limda umumiylik va tenglik bo'ladi. Ta'lim funksional va zamonaviy bo'ladi.

Otaturk rahnamoligida amalga oshirilgan katta o'zgarish "Turk inqilobi" milliy ta'lim tizimiga yetakchi ta'sirini o'tkazgandir. Otaturk turk milliy ta'limini asosiy maqsadlaridan biri milliy madaniyatdan oziqlangan va vatanparvar avlodni tarbiyalash bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Respublika tashkil etilgandan beri boshlangan yangi ijtimoiy harakatning ko'zlagan maqsadi: an'anaviy jamiyat tuzilishiga zamonaviy yo'nalish berish, zamonaviy fuqarolik ongiga ega bo'lish va ta'lim orqali ijtimoiy tuzilmani yaratishdir. Respublika davridagi ta'limning asosiy xususiyatlarini to'rtta sarlavha ostida jamlash mumkin²⁶.

Respublikaga qadar ta'lim muassasalari milliylikdan yiroq edi. Maktablar bir-biriga yopiq vertikal muassasalar sifatida uchta alohida yo'nalishda tuzilgan. Birinchi va eng keng tarqalganlari Qur'onni arab tilida o'qitishga asoslangan maktablar (mahalla maktablari va madrasalar), ikkinchisi innovatsion Tanzimot maktablari (idadis va sultoniylar), uchinchisi, chet tilida o'qitiladigan maktablar (kollejlarda va ozchilik maktablari). Bu uch yo'l – uch xil qarashdagi, uch xil turmush tarzi va hatto uch xil davr insonlar tarbiyalanardi.

Bunday uch ayri ayri kanallardan tuzilgan ta'lim muassasalari sharoitda milliy suverenitetni hayot tarziga aylantirgan avlodlarni tarbiyalash, milliy madaniyatni

²⁶ Ergün, M. İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914) Ankara,1996,s.64.

mustahkamlash, milliy birdamlikni ta'minlash mumkin emas edi. Respublika tuzilgach ta'lim tizimidagi O'zgarishlar jarayonida tub chora sifatida 1924-yil 3-martda eng muhim 430-sonli "Tevhid-i Tedrisat Yasasi (Ta'limni birlashtirish to'g'risida)"gi qonun qabul qilindi. Ushbu Qonun bilan ta'lim tizimidagi uchta alohida kanal birlashtirildi; birinchi kanaldagilar yopildi, ikkinchisi boshqatdan ishlab chiqildi, uchinchisi esa Ta'limi vazirligi nazoratiga olindi.

Ta'limni birlashtirish maqsadi ko'zda tutilgan ushbu Qonun ikki muhim xususiyatga ega. Birinchisi, ta'lim tizimini demokratlashtirish. Qonunning ikkinchi muhim xususiyati – ta'lim sohasida dunyoviylikni hayotga tadbiiq qilinishi. Qonunga asosan ta'lim tizimiga quyidagi qoidalar kiritildi.

1. Diyonat (Diniy idora) vazirligi va vaqflar yoki xususiy fondlar tomonidan boshqariladigan barcha madrasa va maktablar Ta'lim (Maorif) vazirligiga qarashli.
2. Diyonat (Diniy idora) va Vaqf fondi byudjyetidan maktab va madrasalarga ajratiladigan mablag'lar ta'lim byudjetiga o'tkaziladi.
3. Ta'lim (Maorif) vazirligi Dorulfununda oliy ma'lumotli diniy mutaxassislar tayyorlash uchun ilohiyot fakulteti, imom va voizlar tayyorlash uchun alohida maktablar ochadi.

Respublika davrida ta'lim tizimini tashkil etishdagi eng muhim huquqiy me'yorlardan biri 1926-yil 22-martda qabul qilingan "Ta'lim tashkiloti to'g'risida"gi 789-sonli qonundir.

Ushbu qonun bilan;

Xalq ta'limi vazirligi va xususiy maktablardan tashqari boshqa vazirlik tomonidan ehtiyojlarga ko'ra ochilgan yoki ochiladigan maktablarning nizomlarga moslik darajasi va tengligini aniqlash Xalq ta'lim vazirligi zimmasiga yuklatildi..

Turkiyada hech bir ta'lim muassasasi Xalq ta'limi vazirligining ruxsatisiz ochilmaydi.

Boshqa vazirliklarga qarashli o'rta ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini tuzish vazifasi Xalq ta'limi vazirligi zimmasiga yuklatilgan. Oliy ta'lim muassasalarining

dasturlari Xalq ta'limi vazirligi roziligi bilan tayyorlanadi va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadi

Avvallari mahalliy hokimiyat organlari tomonidan boshqariladigan kasb-hunar-texnik ta'lim muassasalari Ta'lim vazirligiga o'tkazildi. Vazirlik zimmasidagi xizmatlarining ortib borishi munosabati bilan vazirlik maslahatchisi vazifasiga qo'shimcha ravishda Kasb-hunar va texnik ta'lim maslahatchiligi tashkil etildi.

Mazkur Qonunga binoan boshlang'ich maktablar: shahar va shaharcha (kunduzgi), shahar va shaharcha (pansion), qishloq (kunduzgi) va qishloq (pansion). O'rta maktablar: o'rta maktablar, litseylar, boshlang'ich o'qituvchilar maktablari va qishloq boshlang'ich o'qituvchilar maktablari bo'ldi. Bu maktablardan tashqari oliy va o'qituvchilar o'rta maktablari ham mavjud.

789-sonli qonunda turk tilining jahon tillari orasida sharafligi o'rn egallashi va boshqa tillar ta'siridan xalos bo'lishi uchun Xalq ta'limi vazirligi huzurida "Til qo'mitasi" tashkil etilgan. Shu tariqa ham ta'lim tili sifatida turk tili qo'llanilishiga, turk tilini rivojlanishiga va dunyoviy til bo'lishiga alohida ahamiyat berildi.

Bundan tashqari, "Ta'lim va intizom kengashi" tashkil etilib, Ta'lim boshqarmasi fan va kadrlar qo'mitasi, vazirlikning o'ziga xos "kasaba uyishmasi" qo'mitasi bo'lishi ko'zda tutildi. Darhaqiqat, Turkiya Buyuk Millat Majlisida "Ta'lim tashkiloti to'g'risida"gi qonun muhokamasi chog'ida asosiy e'tibor Ta'lim va intizom kengashiga qaratildi. Milliy Ta'lim Vaziri Mustafo Nejatli, Ta'lim va intizom kengashining "Turk millatining maktab ichidagi va tashqarisidagi asosiy muammolari bilan shug'ullanadigan va Xalq ta'limi vazirligini ma'naviy jihatdan nazorati qiladigan, axloqiy ta'limga xizmat qiladigan ilm-fan va mutaxassislar qo'mitasi" sifatida tuzilganligini aytdi.

Ushbu Qonunda o'qituvchilar yetishtirish ta'lim tizimining eng ustuvor muammolaridan biri sifatida ko'rib, malakali ta'lim faqat malakali o'qituvchilar bilan bo'lishi mumkinligi e'tirof etildi va "Milliy ta'lim tizimida asosiy narsa o'qituvchilikdir" tamoyili qabul qilindi.

Savodxonlik darajasini oshirish, o'qitishni osonlashtirish va turk tilini umumiy tilga aylantirish maqsadida 1928 yil 1 noyabrda 1353-sonli qonun bilan lotin asosidagi yangi alifbo qabul qilindi. Turk tilini chet tillar spiralidan qutqarish, ilm-fanni talablarga asoslangan holda rivojlantirish va turk tilidan noto'g'ri foydalanishning oldini olish maqsadida 1931-yilda Turk Tarix Jamiyati(instituti), 1932-yilda Turk Tili Jamiyati (TDK) tashkil etilgan.

Yozuv, til va tarixdagi inqiloblarning ta'lim-tarbiyaga asosiy ta'siri quyidagilardan iborat:

Yangi alifboni aholiga o'rgatish maqsadida keng ko'lamli savodxonlik faoliyati boshlandi.

Darsliklar, lug'atlar, barcha bosma rasmlar qaytadan tayyorlandi. Turk tili va tarixi jamiyati(instituti)da ko'plab o'qituvchilar ish olib borishdi.

Kundalik tilda bo'lgani kabi ilmiy tilda ham keng ko'lamli turkiylashtirish ishlari olib borildi va maktablarda o'qitish bu yangi atamalar bilan amalga oshirildi²⁷.

Otaturk tamoyillari va ta'limiga muvofiq ta'lim – Otaturk nazarda tutgan vazifalarni bajara oladigan, u amalga oshirgan tuzilishga ega bo'lgan, turk millatini va turk davlatini saqlab qolishni maqsad qilgan ta'lim tizimi bilan olib boriladigan ta'limdir. Mohiyatan, Respublikadan oldingi va keyingi ta'limning farqi tizimning maqsadi, tuzilishi va vazifalari xususiyatlaridan kelib chiqqan. Usmonlilar tomonidan asos solingan Enderun maktabi nasroniy xalqlarining farzandlarini malakali ta'lim bilan asrlar davomida davlatning eng oliy boshqaruvchilari sifatida tarbiyalagan. Insonning iste'dodini qadrlaydigan va ularni eng yaxshi yo'l bilan rivojlantiruvchi Enderun turklarning muntazam va o'ziga xos ta'lim tizimini yo'lga qo'yganligini va muvaffaqiyatli natijalarga erishganligini hamda jahon ta'lim tarixida o'z o'rniga ega ekanligini ko'rsatadi.

²⁷ Milli e'gitim dergisi g'uz 2003 O'zel sayı s.8.

Qoraxoniylar va Salchuqiylar va ilk Usmoniylar davrida diniy-ijtimoiy va dunyoviy ilmlar sohasida muvaffaqiyatli va foydali ta'lim bergan madrasalar o'sha davrda ham muntazam bo'lib, asosan ta'lim tizimida shaxsiy qobiliyat va muvaffaqiyatga e'tibor berilgan edi. Jamoatchilik bilan olib borilgan muloqotlar, talabalarga taqdim etayotgan imkoniyatlar va h.k.lar mavjud edi. Ammo XVI asrda tanazzulga yuz tutishi natijasida vujudga kelgan madrasalar va johil mentalitet har bir soha va ta'lim sohasida aqliy va tashkiliy taraqqiyotga to'sqinlik qildi va rivojlanishni kechiktirdi.

Ta'limdagi salbiy ta'sirlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- 1776 yildan keyin ta'lim tizimidagi innovatsiyalar umuman mantiqiy tartibda bo'lmadi va tashkiliy ishlar zaifligicha qoldi;

Maktablarga parta, doska va xarita kabi eng oddiy va ajralmas vositalar va materiallarning kech olib kelinishi;

- Maktablarda yodlashga asoslangan, kitobiy va nazariy usullarni maktablarga kirib kelishi.

Bu kabi kamchiliklarning izlari va ta'siri bugungi kunda ham yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Islohot yillaridan beri ochilgan G'arb misolidagi maktablar ham ulardan kutilgan natijani bera olmadi. Chunki bular ochilib, yopilar ekan, dasturlar tuzilib, o'zgartirilayotganda mamlakatning haqiqiy ehtiyojlari va manfaatlari inobatga olinmadi, o'tmishdan saboq olinmadi, kelajakka nazar tashlanmadi. Bu maktablar xalqimizni materiyani tanib, shakllantirishga yetarli darajada o'rgata olmaganidek, insonlarni o'zining tarixiy-ijtimoiy muhiti va dunyosi bilan yetarlicha tanishtira olmadi, xalqimizning o'zini, millatini tanishtirish va o'rgatishda ko'ngildagidek muvaffaqiyatga erisha olmadi. Insonlarga milliy o'ziligini, vatanni, inson va millat sifatidagi asl maqsadlari o'rgatishda ham oldiga qo'ygan maqsadlarini bajara olmadi. Aslini olganda, Ziya Go'kalb, madrasalar va yangi maktablar odatda komil insonlarni yetishtirolmaganini aytgan edi. Otaturk ham 1921-yilga qadar amal qilgan ta'lim tizimi va metodikasi tanazzulga uchrashimizning eng muhim sababi ekanligini ham ta'kidladi.

Biroq, bu ta'lim tizimida juda qadrlil ustozlar qo'lida, o'z mehnatlari bilan ko'plab yetakchilar, mutafakkirlar, ziyolilar yetishib chiqqani ham haqiqatdir. Darhaqiqat, o'z iste'dodini isbotlash, sa'y-harakatlar va muvaffaqiyatlar ko'rsatish orqali yuksaltirish tamoyiliga asoslangan Turkiya davlat va jamiyati tuzilmasi doirasida maktablar jamiyatning eng quyi bo'g'inidan tortib eng yuqori bo'g'inigacha bo'lgan xalq farzandlariga o'z iqtidorini ko'rsatishga imkon berdi. Shu yo'l bilan ular ijtimoiy xarakatchanlikni ta'minladilar. Biroq, davlat boshqaruvida, intellektual va badiiy hayotda, asosan, maktablar joylashgan shahar va shaharcha bolalari yer oldi, lekin istedodli qishloq bolalari chetda qolib ketdi. Bu esa bizning ijtimoiy taraqqiyotimiz uchun yo'qotish bo'ldi²⁸.

Turkiya ta'lim tizimining maqsadlari:

Turkiya ta'lim tizimining maqsadlari Turkiya Respublikasi Konstitutsiyaning 42-moddasiga kiritilgan (1995 y. 36—37)²⁹.

Hech kim ta'lim olish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas. Ta'lim olish huquqining doirasi qonun va qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ta'lim va tarbiya davlat nazorati va nazorati ostida Otaturk tamoyillari va islohotlariga muvofiq hamda zamonaviy fan va ta'lim tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu tamoyillarga zid bo'lgan ta'lim va o'quv muassasalarini ochish mumkin emas.

Ta'lim va tarbiya Otaturk tamoyillari va islohotlari oldidagi qarzimizni o'tay olmaydi. Boshlang'ich ta'lim erkak yoki ayol bo'lishidan qat'iy nazar barcha fuqarolar uchun majburiydir va tekindir.

Ta'lim va ta'lim muassasalarida turk fuqarolariga o'z ona tili sifatida turk tilidan boshqa til o'qitilmaydi va o'rgatilmaydi. Ta'lim va ta'lim muassasalarida o'qitiladigan chet

²⁸ Akyüz, Yahya (Prof. Dr.). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara : Pegem Yayınları ,2006.

²⁹ Coşkun, Hasan (Dr.) Eğitim Teknolojisi Açısından Kültürlerarası Eğitim, Ankara : Hacettepe Taş Kitapçılık, 1997.

tillari hamda chet tilida ta'lim va kadrlar tayyorlashni ta'minlovchi maktablarning qaysi tamoyillarga bo'ysunishi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Xalqaro shartnomalar qoidalari saqlanadi.

Uzoqni ko'zlagan maqsadlarga muvofiq, Turkiya ta'lim tizimining asosiy maqsadlari 1973 – yildagi 1739-sonli Milliy Ta'lim Qonuni bilan belgilandi. 1739-sonli qonunning milliy ta'lim maqsadlariga oid moddalarini 1983–yildagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda quyida keltirilgan.

Turk milliy ta'lim tizimining maqsadi Turk millatining barcha vakillarini,

a) Otaturkning islohot va tamoyillariga, konstitutsiyada ifodasini topgan

Otaturk millatparvarligiga bog'liq: Turk millatining milliy, ahloqiy, insoniy, ma'naviy va madaniy qadriyatlarini qadirlagan, qo'riqlagan va rivojlantirgan, oilasini, vatanini, millatini sevadigan va doimo ulug'lashga harakat qilgan; inson huquqlariga va konstitutsiyaning asosiy ta'moillariga tayangan demokratik, Aslini olganda, Ziya Go'kalb, madrasalar va yangi maktablar odatda komil insonlarni yetishtirmaganini aytgan edi. Otaturk ham 1921-yilga qadar amal qilgan ta'lim tizimi va metodikasi tanazzulga uchrashimizning eng muhim sababi ekanligini ham ta'kidladi.

Biroq, bu ta'lim tizimida juda qadrlil ustozlar qo'lida, o'z mehnatlari bilan ko'plab yetakchilar, mutafakkirlar, ziyolilar yetishib chiqqani ham haqiqatdir. Darhaqiqat, o'z iste'dodini isbotlash, sa'y-harakatlar va muvaffaqiyatlar ko'rsatish orqali yuksaltirish tamoyiliga asoslangan Turkiya davlat va jamiyati tuzilmasi doirasida maktablar jamiyatning eng quyi bo'g'inidan tortib eng yuqori bo'g'inigacha bo'lgan xalq farzandlariga o'z iqtidorini ko'rsatishga imkon berdi. Shu yo'l bilan ular ijtimoiy xarakatchanlikni ta'minladilar. Biroq, davlat boshqaruvida, intellektual va badiiy hayotda, asosan, maktablar joylashgan shahar va shaharcha bolalari yer oldi, lekin istedadli qishloq bolalari chetda qolib ketdi. Bu esa bizning ijtimoiy taraqqiyotimiz uchun yo'qotish bo'ldi³⁰.

³⁰ Akyüz, Yahya (Prof. Dr.). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara : Pegem Yayınları, 2006.

Turkiya ta'lim tizimining maqsadlari:

Turkiya ta'lim tizimining maqsadlari Turkiya Respublikasi Konstitutsiyaning 42-moddasiga kiritilgan (1995 y. 36—37)³¹.

Hech kim ta'lim olish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas. Ta'lim olish huquqining doirasi qonun va qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ta'lim va tarbiya davlat nazorati va nazorati ostida Otaturk tamoyillari va islohotlariga muvofiq hamda zamonaviy fan va ta'lim tamoyillariga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu tamoyillarga zid bo'lgan ta'lim va o'quv muassasalarini ochish mumkin emas.

Ta'lim va tarbiya Otaturk tamoyillari va islohotlari oldidagi qarzimizni o'tay olmaydi. Boshlang'ich ta'lim erkak yoki ayol bo'lishidan qat'iy nazar barcha fuqarolar uchun majburiydir va tekindir.

Ta'lim va ta'lim muassasalarida turk fuqarolariga o'z ona tili sifatida turk tilidan boshqa til o'qitilmaydi va o'rgatilmaydi. Ta'lim va ta'lim muassasalarida o'qitiladigan chet tillari hamda chet tilida ta'lim va kadrlar tayyorlashni ta'minlovchi maktablarning qaysi tamoyillarga bo'ysunishi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Xalqaro shartnomalar qoidalari saqlanadi.

Uzoqni ko'zlagan maqsadlarga muvofiq, Turkiya ta'lim tizimining asosiy maqsadlari 1973 – yildagi 1739-sonli Milliy Ta'lim Qonuni bilan belgilandi. 1739-sonli qonunning milliy ta'lim maqsadlariga oid moddalari 1983–yildagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda quyida keltirilgan.

Turk milliy ta'lim tizimining maqsadi Turk millatining barcha vakillarini,

a) Otaturkning islohot va tamoyillariga, konstitutsiyada ifodasini topgan

³¹ Coşkun, Hasan (Dr.) Eğitim Teknolojisi Açısından Kültürlerarası Eğitim, Ankara : Hacettepe Taş Kitapçılık, 1997.

Otaturk millatparvarligiga bog‘liq: Turk millatining milliy, ahloqiy, insoniy, ma’naviy va madaniy qadiryatlarini qadirlagan, qo‘riqlagan va rivojlantirgan, oilasini, vatanini, millatini sevadigan va doimo ulug‘lashga harakat qilgan; inson huquqlariga va konstitutsiyaning asosiy ta’moillariga tayangan demokratik, Aslini olganda, Ziya Go‘kalb, madrasalar va yangi maktablar odatda komil insonlarni yetishtirolmaganini aytgan edi. Otaturk ham 1921-yilga qadar amal qilgan ta’lim tizimi va medodikasi tanazzulga uchrashimizning eng muhim sababi ekanligini ham ta’kidladi.

Biroq, bu ta’lim tizimida juda qadrlil ustozlar qo‘lida, o‘z mehnatlari bilan ko‘plab yetakchilar, mutafakkirlar, ziyolilar yetishib chiqqani ham haqiqatdir. Darhaqiqat, o‘z iste’dodini isbotlash, sa’y-harakatlar va muvaffaqiyatlar ko‘rsatish orqali yuksaltirish tamoyiliga asoslangan Turkiya davlat va jamiyati tuzilmasi doirasida maktablar jamiyatning eng quyi bo‘g‘inidan tortib eng yuqori bo‘g‘inigacha bo‘lgan xalq farzandlariga o‘z iqtidorini ko‘rsatishga imkon berdi. Shu yo‘l bilan ular ijtimoiy xarakatchanlikni ta’minladilar. Biroq, davlat boshqaruvida, intellektual va badiiy hayotda, asosan, maktablar joylashgan shahar va shaharcha bolalari yer oldi, lekin istedadli qishloq bolalari chetda qolib ketdi. Bu esa bizning ijtimoiy taraqqiyotimiz uchun yo‘qotish bo‘ldi³².

Turkiya ta’lim tizimining maqsadlari:

Turkiya ta’lim tizimining maqsadlari Turkiya Respublikasi Konstitutsiyaning 42-moddasiga kiritilgan (1995 y. 36—37)³³.

Hech kim ta’lim olish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas. Ta’lim olish huquqining doirasi qonun va qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ta’lim va tarbiya davlat nazorati va nazorati ostida Otaturk tamoyillari va islohotlariga muvofiq hamda zamonaviy fan va ta’lim tamoyillariga muvofiq amalga

³² Akyüz, Yahya (Prof. Dr.). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara : Pegem Yayınları ,2006.

³³ Coşkun, Hasan (Dr.) Eğitim Teknolojisi Açısından Kültürlerarası Eğitim, Ankara : Hacettepe Taş Kitapçılık, 1997.

oshiriladi. Ushbu tamoyillarga zid bo‘lgan ta’lim va o‘quv muassasalarini ochish mumkin emas.

Ta’lim va tarbiya Otaturk tamoyillari va islohotlari oldidagi qarzimizni o‘tay olmaydi. Boshlang‘ich ta’lim erkak yoki ayol bo‘lishidan qat’iy nazar barcha fuqarolar uchun majburiydir va tekindir.

Ta’lim va ta’lim muassasalarida turk fuqarolariga o‘z ona tili sifatida turk tilidan boshqa til o‘qitilmaydi va o‘rgatilmaydi. Ta’lim va ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan chet tillari hamda chet tilida ta’lim va kadrlar tayyorlashni ta’minlovchi maktablarning qaysi tamoyillarga bo‘ysunishi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Xalqaro shartnomalar qoidalari saqlanadi.

Uzoqni ko‘zlagan maqsadlarga muvofiq, Turkiya ta’lim tizimining asosiy maqsadlari 1973 – yildagi 1739-sonli Milliy Ta’lim Qonuni bilan belgilandi. 1739-sonli qonunning milliy ta’lim maqsadlariga oid moddalari 1983–yildagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda quyida keltirilgan.

Turk milliy ta’lim tizimining maqsadi Turk millatining barcha vakillarini,

a) Otaturkning islohot va tamoyillariga, konstitutsiyada ifodasini topgan

Otaturk millatparvarligiga bog‘liq: Turk millatining milliy, ahloqiy, insoniy, ma’naviy va madaniy qadriyatlarini qadirlagan, qo‘riqlagan va rivojlantirgan, oilasini, vatanini, millatini sevadigan va doimo ulug‘lashga harakat qilgan; inson huquqlariga va konstitutsiyaning asosiy ta’moillariga tayangan demokratik, dunyoviy va ijtimoiy-huquqiy bir davlat bo‘lgan Turkiya Respublikasi oldidagi burch va mas’uliyatini biladigan va yuqoridagilarni odat tusiga keltirgan fuqarolarni tarbiyalash;

b) Jismoniy, aqliy, ahloqiy, ruhiy va hissiyotlarida muvozanatni saqlay

biladiga va sog‘lom turmush tarzida ulg‘aygan va erkin xarakterga ega, ilmiy jihatdan kuchli, keng dunyoqarashga ega, inson huquqlarini hurmat qiladigan, shaxslarni va

tashabbuskorlarni qadirlaydigan, jamiyatga qarshi masuliyatli yondashgan, konstruktiv, ijodkor va yaratuvchan shaxs sifatida yetishtirish;

c) Qiziqishlari, ta'lim va qobiliyatlarini rivojlantirish orqali zarur

bo'lgan bilim, ko'nikma, xulq-atvor va hamkorlikda ish olib boorish ko'nikmasini shakllantirish orqali katta hayotga tayyorlash va ularning o'zlarini baxtli qiladigan va millatga foyda keltiradigan kasblarni egasi bo'lishlarini ta'minlash.

Turk milliy ta'lim tizimining maqsadlarini amalga oshirish uchun 22.06.1933 – yilda 2287 – sonli “Xalq Ta'limi Vazirligining Markaziy Tashkiloti va Vazifalari to'g'risida”gi Qonunda Vazirlikning tashkil qilinish maqsadi quyidagicha belgilangan:

“Turk millatini erkin fikrlash hukmronlik qilgan muhitda bilim, san'at, texnika va mo'l-ko'lichilik nuqtai nazaridan g'arb sivilizatsiyasi darajasiga ko'tarish, Turk millati sohib bo'lgan milliy, ahloqiy, oliy insoniy qadriyatlarni rivojlantirish, uni g'arbiy tsivilizatsiyaning konstruktiv, ijodiy elita hamkoriga aylantirish.” Bu maqsad avvalambor davlatning umumiy falsafasi va unga asoslangan strategiyasini ochib beradi.

Milli Ta'lim Vazirligining vazifasi 3797 – sonli qonunning 2- moddasida belgilab qo'yilgandir. Bunga muvofiq vazirlikning vazifalari shulardir:

1. Otaturkning islohot va tamoyillariga, konstitutsiyada ifodalangan Otaturk millatparvarligiga bog'liq, Turk millatining milliy, ahloqiy, insoniy, ma'naviy va madaniy qadriyatlarini qadirlagan, qo'riqlagan va rivojlantirgan, oilasini, vatanini, millatini sevadigan va doimo ulug'lashga harakat qilgan; inson huquqlariga va konstitutsiyaning asosiy ta'moillariga tayangan demokratik, dunyoviy va ijtimoiy-huquqiy bir davlat bo'lgan Turkiya Respublikasi oldidagi burch va mas'uliyatini biladigan va bu xatti-harakatlarni o'zlashtirgan fuqarolarni tarbiyalash asosida Vazirlikka qarashli barcha darajadagi ta'lim muassasalari o'qituvchilari va o'quvchilarining barcha ta'lim va tarbiya xizmatlarini rejalashtirish, dasturlash, bajarish, monitoring qilish va nazorat qilish.

2. Maktabgacham ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va barcha turdagi

rasmiy va keng atrqalgan ta'lim muassasalarini ochish va Oliy ta'limdan tashqari barcha ta'lim muassasalarini boshqa vazirlik va tashkilotlar tomonidan ochishga ruxsat berish.

3. Turkiya fuqarolarining xorijda ta'lim olishlari va ularni ta'lim hayotlari bilan bog'liq xizmatlarni tashkil etish va amalga oshirish.
4. Oliy ta'limdan tashqari, boshqa vazirliklar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan ochilgan rasmiy va leng tarqalgan ta'lim muassasalarining ekvivalentlik darajalarini belgilash hamda ularning nizomlarini tayyorlash va tasdiqlash.
5. Oliy ta'limning milliy ta'lim siyosati yaxlitligi doirasida olib borilishini ta'minlash, oliy ta'lim talabalarining yashash joyi va kunlik taomlanish ehtiyojlarini qondirish.
6. Turk Qurolli Kuchlariga qarashli o'rta ta'lim muassasalarining dasturi, tartibga solish va ekvivalentlik darajalarini belgilashda hamkorlik qilish.
7. Maktablarda jismoniy tarbiya, sport va skautlar tayyorlash bilan bog'liq xizmatlarni amalga oshirish.
8. Oliy ta'lim talabalarga yotoqxona, kunli taomlanish ehtiyojlari va moddiy tomonlama yordam berilishini ta'minlash.

Milliy ta'lim to'g'risidagi asosiy Qonunga muvofiq Turk milliy ta'lim tizimining maqsadlari ikkiga: umumiy va xususiy shaklda bo'linadi. Bu maqsadlar 1739 – sonli qonunning 2- moddasida belgilab qo'yilgandir. Turkiya milliy ta'lim sistemasidagi maktablarning maqsadlari esa “Milliy Ta'lim Asosiy Qonun” to'g'risidagi qonunining 3- moddasida maxsus maqsadlar debochasi ostida shunday ifoda etiladi:

“Turk Ta'lim-tarbiya tizimi Turk milliy ta'limimining umumiy maqsadlarini ro'yobga chiqaradigan shaklda tuziladi va turli daraja va turdagi ta'lim muassasalarining maxsus maqsadlari, umumiy maqsadlari va asosiy tamoyillariga muvofiq belgilanadi.”

Foydalanilgan adabiyotlar

Karxan, Ilknur. Mamlakatlar va ta'lim tizimlarini taqqoslash maqolalari, Anqara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

2. Korkmaz, Tug'ba, Turkiya ta'lim tizimi va Britaniya ta'lim tizimini taqqoslash, Bursa: magistrlik dissertatsiyasi, 2005 yil
3. Erdo'g'an, I. (2003). "Qiyosiy ta'lim: Turkiya ta'lim fanlari tadqiqotlarida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan soha", Turkiya ta'lim fanlari jurnali,
4. Erdo'g'an, I. (2003a). Zamonaviy ta'lim tizimlari. Istanbul: Sistem nashriyoti.
5. Turko'g'li, A. (1983). Frantsiya, Shvetsiya va Ruminiyaning ta'lim tizimlari. Anqara: Anqara universiteti ta'lim fanlari fakulteti nashrlari, No: 12 1.
6. Demirel, Ö. (2000). Qiyosiy ta'lim. Anqara: Pegem A nashriyoti.
7. Qora, M. (2001). Turk va frantsuz ta'lim tizimlarini taqqoslash, Firat universiteti ijtimoiy fanlar instituti nashr qilinmagan magistrlik dissertatsiyasi, Elazig, p. 222 .
8. Basaran, I. Ethem (prof.Dr).Turkiya ta'lim tizimi va maktab boshqaruvi, Anqara: Siyasal Kitobevi, 2006.
9. Akyuz, Yahyo (prof. Dr.). Turk ta'lim tarixi. Alfa Printing Istanbul, 1994 yil
10. Basaran, I. Ethem (prof.Dr).Turkiya ta'lim tizimi va maktab boshqaruvi, Anqara: Siyasal Kitobevi 2006.
- bitta. Akyuz, Yahyo (prof. Dr.). Turk ta'lim tarixi. Anqara: Pegema nashriyoti, 2006.
2. Pakalın, M.Z, , Usmonli tarixi so'zlik va atamalar lug'ati, Milliy ta'lim vazirligi nashrlari, C.II.Ist. 1983, p. 436

ILMIY NASHRLAR MARKAZI